

**นัยสัญลักษณ์พระสมเด็จ: การถอดรหัสทางพุทธศิลป์
และความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของพระพิมพ์
สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)
LANGUAGE SYMBOLISM OF THE BUDDHIST VOTIVE
TABLETS PHRA – SOMDEJ: DECODING OF BUDDHIST
ART AND MEANING OF SOCIO – CULTURAL FOR
THE BUDDHIST VOTIVE TABLETS OF SOMDEJ PHRA
BUDDHAJARN (TOE BROMMARANGSI)**

ศิริวรรณ วิบูลย์มา¹, วิรุณ ตั้งเจริญ², ปรีชา ช่างขวัญยืน³, จุลทัศน์ พยาฆรานนท์⁴
Siriwan Wibunma¹, Wiroon Tungchareon², Preecha Changkawnyean³, Julatud Payakaranont⁴

¹สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
¹Department of Major Art and Culture Research, Faculty of Fine Art, Srinakharinwirot University.

²คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
²Faculty of Fine Art, Srinakharinwirot University.

³ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
³Buddhist Studies, Chulalongkorn University.

⁴ราชบัณฑิตยสถาน

⁴The Royal Institute Bangkok Thailand.

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้ เพื่อ 1) วิเคราะห์ลักษณะกายภาพทางศิลปะของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) 2) ศึกษาและวิจักษณ์ความหมายของรูปสัญลักษณ์และสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ในพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และ 3) ศึกษาและวิพากษ์ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ทำการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) จำนวน 25 พิมพ์ ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยใช้แบบวิเคราะห์ทางศิลปะ แบบวิเคราะห์ความหมายทางพุทธปรัชญาและแบบสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า 1) พระพิมพ์ สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เป็นผลงานทางศิลปะประเภทประติมากรรมขนาดเล็กแบบนูนต่ำ (Bass Relief) มีลักษณะที่สามารถจัดหมวดหมู่ได้เป็น 3 ชุดด้วยกัน คือ ชุดรูปทรงสี่เหลี่ยม สามเหลี่ยมและวงกลม มีเอกลักษณ์ที่ภายในรูปทรงมีองค์พระนั่งปางสมาธิฐาน 3 ชั้น 5 ชั้น 6 ชั้น 7 ชั้น และ 9 ชั้น มีเส้นนูนรูปโค้งครึ่งวงรูปไข่รอบองค์พระจำนวน 1 เส้น การออกแบบมีความสัมพันธ์ได้สัดส่วนจนก่อให้เกิดความงาม 2) รูปสัญลักษณ์และสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ในพระพิมพ์สกุลสมเด็จ

พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับหลักการปฏิบัติธรรมต่างๆ ที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักบุญกิริยาวัตถุ หลักไตรสิกขา คาถาชินบัญชร และปฏิบัติที่เกี่ยวกับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) 3) ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของผู้คนที่นิยมพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้ถูกแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ความหมายที่เกิดจากนักนิยมสะสมพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) หมายถึงของมีค่าที่แสดงถึงปางหนึ่งใน พุทธประวัติ มีราคาซื้อขาย และมีมหาชนรองรับ 2) ความหมายที่เกิดจากพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส หมายถึงเป็นตัวแทนของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และเป็นเครื่องสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป

คำสำคัญ: พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) การถอดรหัส พุทธศิลป์ สังคมวัฒนธรรม

Abstract

The objectives of this study are to: 1) Analyze the physical characteristics of the art of Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi); 2) Study and Appreciate the meaning of the physical characteristics and symbols of Buddhist art by Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi); and 3) Examine and Critique the meaning of society and culture of Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi) based on a sample group of 25 printed documents by applying a qualitative research approach to art analysis, meaningful analysis of Buddhist philosophy, and interviews.

The results show that: 1) Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi) votive tablets are an art form representing themes in small sculptures (bass relief in amulet form) which may be categorized into three sets according to shape. These categories – square, triangular, and circular – are unique to the shape of the Lord’s seated image atop a base ranging in height from 3 to 9 tiers. An elliptical band surrounding each figure provides aesthetic symmetry to the image. 2) The appearance and symbols of Buddhist art by Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi) derive their meaning from the association with various principles, which are important meritorious actions in the practice Buddhism. These include Threefold Learning, the prayer Shin Banchorn, and modes of progress to deliverance with Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi). 3) The socio-cultural meaning of the works of Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi) in the minds of the people is divided into two types: 1) The meaning accorded by collectors of Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi) illustrates the value of these works in their purchase price and public support. 2) The meaning in the eyes of monks and laymen of the works of Somdej Phra Buddhajarn (Toe Brommarangsi) represents a medium of the continued transmission of Buddhist principles.

Keywords: The Buddhist votive tablets of Somdej phra buddhajarn (Toe Brommarangs), Decoding, Buddhist art, Socio – cultural

บทนำ

ศิลปวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานอันสำคัญที่ทำให้มนุษย์ในสังคมได้มีชีวิตจิตใจที่งดงาม สังคมไทยมีพื้นฐานมาจากความเป็นสังคมแห่งศิลปวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมเชิงศิลปะ ประเทศไทยจึงมีความเป็นเอกลักษณ์ทางด้านศิลปะอย่างสูงส่ง งานศิลปะจึงเป็นงานที่ก่อให้เกิดความรู้สึกทางด้านสุนทรียะให้คนไทยมีชีวิตจิตใจที่งดงาม ประกอบกับประเทศไทยเป็นประเทศแห่งพุทธศาสนา โดยปัจจุบันมีคนไทยมากกว่าร้อยละ 90 เป็นพุทธมามกะ พุทธศาสนาได้ฝังรากลึกในจิตใจและวิถีชีวิตของคนไทย จนส่งผลให้คนไทยเป็นผู้ที่มีวัฒนธรรมเชิงศิลปะและได้ถ่ายทอดอารมณ์ออกมาเป็นรูปธรรมทางด้านศิลปะที่เรียกว่า “พุทธศิลป์” หรือศิลปกรรมพระพุทธศาสนาที่เกิดจากอิทธิพลคำสอนทางพุทธศาสนาผ่านการสั่งสมสืบทอดความคิดจากบรรพบุรุษ และได้ถ่ายทอดออกมาให้เห็นได้เด่นชัดและคงความนิยมตลอดมาจากอดีตถึงปัจจุบัน คือ งานศิลปะประเภทประติมากรรมขนาดเล็กที่เรียกว่า “พระพิมพ์” (Votive tablets)

ประเทศไทยในยุคต้นรัตนโกสินทร์บุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่ได้สืบสกุลศิลปะการสร้างพระพิมพ์และเป็นพระพิมพ์ที่ได้รับความนิยมตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) แห่งวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหารหรือเป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไปว่า “สมเด็จพระโต” ผู้สร้าง “พระสมเด็จ” อันเลื่องชื่อโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พระสมเด็จวัดระฆัง” ปัจจุบันได้รับการยกย่องว่าเป็นจักรพรรดิแห่งพระเครื่อง และเป็นอันดับหนึ่งของพระเครื่องชุดเบญจภาคี และชุดไตรภาคี ด้วยความเชื่อของสังคมไทยว่ามีพุทธคุณและบังเกิดสิริมงคล รวมทั้งมีรูปแบบทรงพิมพ์เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทรงเรขาคณิตที่สะท้อนความเป็นอัตลักษณ์แตกต่างจากพระพิมพ์อื่นๆ ตัวองค์พระและฐานท่านได้จำลองแบบและย่อส่วนมาจากองค์พระประธานในพระอุโบสถ จึงดูโดดเด่นอย่างเป็นเอกภาพ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ผู้ซึ่งด้วยภูมิปัญญาอันฉลาดแหลมคมตลอดจนเป็นปราชญ์ราชบัณฑิตจนได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะรูปหนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้ถ่ายทอดคำสั่งสอนทางพุทธศาสนาอย่างแยบยลผ่านการสร้างสรรค์ผลงานในเชิงพุทธศิลป์ไว้อย่างมากมาย ทั้งที่เป็นงานประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรมรวมทั้งพระพิมพ์สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ที่ท่านได้เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. 2353 ขณะท่านมีอายุได้ 23 ปี จนถึง พ.ศ. 2413 ท่านอายุ 85 ปี รวมทั้งหมด 11 พิมพ์ และพิมพ์พิเศษอีกหลายพิมพ์ เช่น พิมพ์ผงใบลาน พิมพ์ถ้ำชา พิมพ์ไก่เขือ พิมพ์ผงดำ พิมพ์แดงกวนอูซึ่งจะผสมว่านสมุนไพร และพิมพ์พิเศษอื่นๆ โดยมีแหล่งกำเนิดที่สำคัญ 3 วัด คือ วัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี วัดบางขุนพรหมหรือวัดใหม่อมตரச พระนคร และวัดไชโยหรือวัดเกศไชโย จ.อ่างทอง [1]

สิ่งที่ได้เลือกมาวิจัยในครั้งนี้คือ พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ที่ถูกสร้างขึ้นในตลอดระยะเวลาของการดำรงชีวิตจากบันทึกของหลวงปู่คำ หรือพระราช (ปู่คำ) วัดอัมรินทร์ [2] ซึ่งพระพิมพ์เหล่านี้เป็นสื่อที่สำคัญอันเป็นวัตถุธรรมที่ถูกทำให้เป็นเครื่องมือถ่ายทอดคำสั่งสอนของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) แต่การศึกษาพระพิมพ์ในอดีตที่ผ่านมาเป็นการศึกษาในแง่ของพุทธานุภาพ พุทธพาณิชย์ ความเชื่อ ค่านิยม และลักษณะของพระสมเด็จ เป็นหลัก ยังไม่มีการศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่า พระพิมพ์เป็นสื่อสัญลักษณ์ที่แสดงความคิดทั้งทางพุทธปรัชญาและทางสังคมวัฒนธรรมแต่อย่างใด ทั้งๆ ที่พระพิมพ์น่าจะมีเรื่องราวที่สามารถนำมาศึกษาแง่มุมทางพุทธปรัชญารวมทั้งทางด้านสังคมวัฒนธรรมได้ เนื่องจากพระพิมพ์เป็นสื่อประติมากรรมแบบแบนที่บรรจุเนื้อหาสาระของพุทธปรัชญาไว้บนพื้นที่ยื่นจำกัดแต่ซึ่งมีความหมายที่สำคัญเพื่อการสืบทอดของพระพุทธศาสนา รวมทั้งการใช้มวลสาร เช่น ผงอิฐเจ ผงปัดถม ผงตรีนิสิงเห ผงพุทธคุณ ผงมหาราช [3] เป็นต้น

ซึ่งมวลสารเหล่านี้ประกอบกันเป็นพระพิมพ์ที่มีความหมายแอบแฝงปั้นผสมรวมกันขึ้นรูปทรงเป็นพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) จึงเป็นพื้นที่ที่ชี้แจงและถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาที่ถูกกำหนดด้วยสัญลักษณ์ในทางพุทธศาสนา และสัญลักษณ์บางอย่างนี้อาจจะบอกบางสิ่งบางอย่างเกี่ยวกับความคิดทางพุทธปรัชญาและทางสังคมวัฒนธรรมของคนไทยได้

คำถามของการวิจัย ประเด็นคำถามในการวิจัยนี้คือ รูปและสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ในพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) สามารถตีความหมายออกเป็นภาษาที่สื่อเนื้อหาอย่างไร และพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) มีลักษณะกายภาพทางศิลปะเป็นอย่างไร นอกจากนี้ในสังคมวัฒนธรรมไทยได้นิยามความหมายต่อพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ไว้ว่าอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ลักษณะกายภาพทางศิลปะของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)
2. เพื่อศึกษาและวิจัยลักษณะความหมายของรูปสัญลักษณ์และสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ในพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)
3. เพื่อศึกษาและวิพากษ์ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

วิธีดำเนินการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัย ผู้วิจัยเลือกศึกษาในครั้งนี้คือ พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ที่สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ในตลอดระยะเวลาการดำเนินชีวิตของท่าน ซึ่งประกอบไปด้วยพิมพ์ต่าง ๆ ดังนี้ [2]

1. พิมพ์พระประธาน
2. พิมพ์ชายจิวรบาง จิวรหนา จิวรเส้นลวด
3. พิมพ์อกร่องฐานฐานแซม
4. พิมพ์เศศบัวตูม
5. พิมพ์ปรกโพธิ์
6. พิมพ์ฐานคู่
7. พิมพ์เส้นด้าย
8. พิมพ์สังฆาฏิ
9. พิมพ์หน้าโหนกอกครุฑ
10. พิมพ์ทรงเจดีย์
11. พิมพ์วัดเกต ได้แก่ พิมพ์ 5 ชั้น พิมพ์ 6 ชั้น พิมพ์ 7 ชั้น พิมพ์ 9 ชั้น
12. พิมพ์พิเศษ เช่น พิมพ์ผงใบลาน พิมพ์ถ้ำชา พิมพ์โกเชอร์ พิมพ์ผงดำ พิมพ์แดงกวน อูผสมว่านสมุนไพร เป็นต้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) หมายถึง พระมหาเถระรูปหนึ่งที่เป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงในยุครัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 มีฉายาว่า “พรหมรังสี” เคยดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดระฆังโฆสิตาราม ได้รับสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ และเป็นผู้สร้างพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) นอกจากนี้ยังเป็นผู้นำคาถาชินบัญชรมาบริกรรมจนเป็นที่นิยมกันถึงปัจจุบัน

นัยสัญลักษณ์ หมายถึง รูปที่แสดงความหมายแทนองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งของศาสนาในที่นี้คือ พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

พระสมเด็จ หมายถึง พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

การถอดรหัส หมายถึง การไขความให้กระจ่างจากสัญลักษณ์ออกมาเป็นสาระความรู้

พุทธศิลป์ หมายถึง ศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ทางศาสนาในที่นี้หมายถึง ประติมากรรมแบบนูน (Relief) ประเภทพระพิมพ์

สังคมวัฒนธรรม หมายถึง การมองวัฒนธรรมทั้งในแง่ที่เป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและในแง่ที่ต้องสัมพันธ์กับชีวิตจริงของผู้คนเจ้าของวัฒนธรรม ในที่นี้คือปรากฏการณ์ของผู้คนที่สะสมหรือนิยมพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิด ความเชื่อและทัศนคติที่มีต่อพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) หมายถึง พระพุทธรูปองค์เล็กๆ ที่สร้างขึ้นจากแบบแม่พิมพ์ที่คิดค้นขึ้นโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) แห่งวัดระฆังโฆสิตาราม มีลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า และมีฐานพิมพ์แบบขั้นพัก ในอดีตเป็นพระพิมพ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นสิ่งแทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและสืบทอดพระพุทธศาสนา แต่ในปัจจุบันถูกจัดให้เป็นพระเครื่องชนิดที่ผู้คนนับถือว่าเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันอันตราย และเมตตาตามหาานิยมโดยได้ทำการสร้างไว้จำนวน 3 วัดที่สำคัญด้วยกัน คือ วัดระฆังโฆสิตาราม วัดบางขุนพรหมหรือวัดใหญ่อมตรส และวัดไชโยหรือวัดเกศไชโย จ.อ่างทอง

ลักษณะกายภาพทางศิลปะ หมายถึง รูปธรรมบนพื้นฐานทฤษฎีศิลปะ และสุนทรียลักษณ์ ซึ่งประกอบด้วย ส่วนประกอบของการออกแบบ ได้แก่ จุด เส้น รูปร่างและรูปทรง มวลและปริมาตร ลักษณะผิว บริเวณว่าง และสี หลักการออกแบบ ได้แก่ เอกภาพ ความสมดุล จังหวะหรือลีลา และสัดส่วน สุนทรียลักษณ์ ได้แก่ ความกลมกลืน ความเรียบง่าย และความเป็นระเบียบ

ความหมายตรง หมายถึง ความหมายของรูปและสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning)

ความหมายแฝง หมายถึง ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระ

พุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความหมายโดยนัย (Connotative meaning)

กลุ่มตัวอย่าง ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างที่เป็นพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ที่มีความหลากหลายเหมาะสมกับการวิเคราะห์ผลงานทั้งด้านหลักการออกแบบทางศิลปะและสุนทรียลักษณ์ ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่ได้มีจำนวนทั้งหมด 25 พิมพ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

วัดระฆังโฆสิตาราม ได้แก่

1. พระพิมพ์ใหญ่
2. พระพิมพ์ทรงเจดีย์
3. พระพิมพ์ฐานแซม
4. พระพิมพ์เศกบัวตูม

วัดบางขุนพรหม ได้แก่

1. พระพิมพ์ใหญ่
2. พระพิมพ์ทรงเจดีย์
3. พระพิมพ์ฐานแซม
4. พระพิมพ์เส้นด้าย
5. พระพิมพ์สังฆาฏิ
6. พระพิมพ์สังฆาฏิหูช้าง
7. พระพิมพ์ฐานคู่
8. พระพิมพ์ปรกโพธิ์
9. พระพิมพ์อกครุฑ
10. พระพิมพ์เศกบัวตูม

วัดเกศไชโย ได้แก่

1. พระพิมพ์นิยมฐานเจดีย์ชั้น
2. พระพิมพ์ฐานหกชั้นนอกตัน
3. พระพิมพ์ฐานหกชั้นนอกตลอด

พิมพ์พิเศษ ได้แก่

1. พระพิมพ์ไทเซอร์
2. พระพิมพ์เทวดา
3. พระพิมพ์ตะกั่วถ้ำชา
4. พระพิมพ์ทรงเจดีย์ใหญ่
5. พระพิมพ์เจดีย์แหวกม่าน
6. พระพิมพ์เล็บมือ

7. พระพิมพ์หมอนขวาน

8. พระพิมพ์หน้าบัน

แบบแผนการวิจัย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิเคราะห์ความหมายในเชิงตีความ (Interpretative Analysis) และการวิจัยทางศิลปะ (Art Research) เพื่อวิเคราะห์การรับรู้สภาพกายภาพทางศิลปะของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

และเพื่อศึกษาและวิจัยถึงความหมายของรูปลักษณะและสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ รวมทั้งวิพากษ์ความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) โดยมีหน่วยที่ศึกษา (Unit of Study) คือ พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ดังรายละเอียดตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แบบแผนของการวิจัย

คุณลักษณะที่ศึกษา	เครื่องมือ	กลุ่มตัวอย่าง	วิธีวิเคราะห์ข้อมูล
1. วิเคราะห์การรับรู้สภาพกายภาพทางศิลปะของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- แบบวิเคราะห์ที่ 1 วิเคราะห์การรับรู้สภาพกายภาพทางศิลปะของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- รูปธรรมบนพื้นฐานทฤษฎีศิลปะ ได้แก่ ส่วนประกอบการออกแบบ หลักการออกแบบ และสุนทรีย์ลักษณะ
2. วิจัยถึงความหมายของรูปลักษณะและสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ในพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- แบบวิเคราะห์ที่ 2 วิจัยถึงความหมายของรูปลักษณะและสัญลักษณ์ของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- พุทธปรัชญาทางพุทธศิลป์
3. วิพากษ์ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของพระเครื่องสกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- แบบสัมภาษณ์ที่ 1 แนวคำถามสัมภาษณ์ความคิดเห็นของผู้คนในสังคมวัฒนธรรมที่นิยมหรือรู้จักพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)	- ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมจากข้อมูลที่สัมภาษณ์ผู้คนที่นิยมหรือรู้จักพระเครื่องสกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์

วิธีดำเนินการวิจัย การศึกษาในครั้งนี้ได้ดำเนินการออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ

1. การศึกษาทางเอกสาร (Documentary Work) ค้นคว้าจากเอกสารโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลและความรู้ความคิดที่เกี่ยวข้อง เช่น เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ในรูปของพงศาวดาร ประชุมประกาศ จารึก ในประเทศไทย ประชุมศิลาจารึก จดหมายเหตุ พระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา วารสาร ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับ พระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) นำข้อมูลที่ได้มาประมวลเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ในเชิงตีความ (Interpretative Analysis) พระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ที่ได้ทำการคัดเลือกจากวิธีการหากลุ่มตัวอย่าง ซึ่งได้พระพิมพ์ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างจำนวน 25 พิมพ์ และทำการวิเคราะห์ตามแนวทางวิจัยทางศิลปะ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเด็น คือ

1.1 การวิเคราะห์ภายใน (Intrinsic Analysis) เป็นการวิเคราะห์การรับรู้ที่เกิดขึ้นกับผลงานศิลปะ (Art Analysis) ที่สามารถมองเห็น และแบ่งส่วนของการรับรู้ที่มีผลต่อผลงานออกเป็น 2 ประเด็นด้วยกันคือ

1.1.1 วิเคราะห์การรับรู้สภาพกายภาพทางศิลปะของ พระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้แก่ รูปธรรมบนพื้นฐานทฤษฎีศิลปะและสุนทรียลักษณ์ ซึ่งประกอบด้วย ส่วนประกอบของการออกแบบ ได้แก่ จุด เส้น รูปร่างและรูปทรง มวลและปริมาตร ลักษณะผิว บริเวณว่าง และสี หลักการออกแบบ ได้แก่ เอกภาพ ความสมดุล จังหวะหรือลีลา สัดส่วน และสุนทรียลักษณ์ ได้แก่ ความกลมกลืน ความเรียบง่าย และความเป็นระเบียบ

1.1.2 วิเคราะห์เนื้อหาเรื่องราว (Content) อันหมายถึง ส่วนที่แสดงถึงความหมายของ พระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ซึ่งมีเรื่องราวอันเกี่ยวข้องกับ

พุทธปรัชญาตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

1.2 การวิเคราะห์ผลกระทบภายนอก (Extrinsic Analysis) เป็นการวิเคราะห์ความหมายของพระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ตามความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและทัศนคติ เป็นต้นของผู้คนในสังคมวัฒนธรรมที่แวดล้อมพระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ในที่นี้คือผู้คนที่สะสมหรือนิยมพระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

2. การศึกษาภาคสนาม (Field Work) โดยการศึกษาพื้นที่วิจัย

2.1 ก่อนทำการสำรวจพื้นที่ ผู้ศึกษาได้สมัครเข้าเรียนในหลักสูตรการศึกษาพระเครื่องชั้นพื้นฐานรุ่นที่ 1 ซึ่งจัดโดยสมาคมผู้นิยมพระเครื่องพระบูชาไทยร่วมกับสถาบันการศึกษาทางไกล เป็นการศึกษาด้วยตนเองจากตำรา และแผ่นวีดิทัศน์พร้อมกับการบันทึกกิจกรรมการเรียนรู้ของแต่ละหน่วยในคู่มือการเรียนทางไกล พบอาจารย์ที่ปรึกษาคือ อาจารย์โบ๊ หาดใหญ่ และฝึกปฏิบัติในการดูพระเครื่องของจริง รวมทั้งเข้าร่วมอบรมสัมมนาเกี่ยวกับพุทธศิลป์ต่างๆ

2.2 สำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่ ได้แก่ ศูนย์พระเครื่องตลาด อดท. 3 นนทบุรี ศูนย์เช่าพระเครื่องพันธุ์ทิพย์พลาซ่างามวงศ์วาน ศูนย์พระเครื่องท่าพระจันทร์ ศูนย์พระเครื่องเชียงใหม่ ศูนย์พระเครื่องหาดใหญ่

2.3 ค้นหาบุคคลที่เป็นผู้ให้ข้อมูล (Key informants) ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญและผู้นิยมสะสมพระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์โต (พรหมรังสี) โดยการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (Indepth Interview)

2.4 สังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ตามศูนย์พระเครื่องต่างๆ และในงานการประกวดพระเครื่องทั้งนี้เพื่อให้ข้อมูลที่ศึกษาที่มีความสมบูรณ์ ซึ่งจะทำให้เห็นภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของ พระพิมพ์สกุลสมเด็จ พระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้อย่างชัดเจนขึ้น

เครื่องมือในการวิจัย การศึกษาครั้งนี้ได้มีขั้นตอนในการสร้างเครื่องมือดังนี้

1. ลักษณะของเครื่องมือ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เป็นแบบวิเคราะห์ทางศิลปะ (Art form analysis) แบบวิเคราะห์ความหมายทางพุทธปรัชญา และแบบสัมภาษณ์ (Interview form) ผู้ศึกษาได้สร้างขึ้นโดยศึกษาจากเอกสารรายงานวิจัยซึ่งเครื่องมือมีจำนวน 2 แบบดังนี้

1.1 แบบวิเคราะห์การรับรู้สภาพกายภาพทางศิลปะและวิจักษณ์ความหมายของรูปลักษณะและสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) จำนวน 25 พิมพ์

1.2 แบบสัมภาษณ์ความคิดเห็นของผู้คนในสังคมวัฒนธรรมที่นิยมพระเครื่องสกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เพื่อวิพากษ์ความหมายของพระเครื่องสกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ประกอบด้วยข้อคำถามตามโครงสร้างได้แก่คุณสมบัติของผู้ถูกสัมภาษณ์เงื่อนไขทางพลังศรัทธา คติความเชื่อ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

2. วิธีการสร้างเครื่องมือ ในการสร้างเครื่องมือการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ดำเนินการดังนี้

2.1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ พระพิมพ์สกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และพระเครื่องกับสังคมไทย เพื่อรวบรวมข้อมูลในการสร้างเครื่องมือในการวิจัย

2.2 สร้างเครื่องมือวิจัย โดยการวิเคราะห์เนื้อหาให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ในด้านข้อมูลเกี่ยวกับกายภาพทางทัศนศิลป์ของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ความหมายของรูปลักษณะและสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ และความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

2.3 สร้างแบบวิเคราะห์ลักษณะกายภาพทางศิลปะและวิจักษณ์ความหมายของรูปลักษณะและสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

2.4 สร้างแนวคำถามเพื่อการสัมภาษณ์ผู้คนในสังคมวัฒนธรรมที่สะสม นิยม หรือรู้จักพระเครื่องสกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

2.5 นำเครื่องมือวิจัยที่สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วเสนออาจารย์ที่ปรึกษาปริญญาโท

2.6 นำเครื่องมือวิจัยมาปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษาปริญญาโท

การเก็บรวบรวมข้อมูล การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพซึ่งสามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภทคือ [4] ประเภทที่ผู้ศึกษาต้องเข้าถึงตัวผู้ให้ข้อมูลโดยตรงในเวลาเก็บข้อมูล (Obtrusive Methods) ได้แก่ การสัมภาษณ์แบบเชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และประเภทที่ผู้ศึกษาไม่จำเป็นต้องเข้าถึงตัวผู้ให้ข้อมูลโดยตรงในเวลาเก็บข้อมูล (Unobtrusive Methods) ด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview)

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ลักษณะกายภาพทางศิลปะของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) พระพิมพ์สกุลสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) เป็นผลงานทางศิลปะประเภทประติมากรรมขนาดเล็กแบบนูนต่ำ (Bass Relief) โดยใช้วิธีการกดพิมพ์จากแม่พิมพ์ที่เป็นหินมีดโกนหรือหินลับมีด หินอ่อน และไม้ มีลักษณะกายภาพทางศิลปะที่สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ชุด คือ

1.1 ชุดพิมพ์ทรงสี่เหลี่ยม ปัจจุบันได้ถูกจัดแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มด้วยกันคือ

1.1.1 กลุ่มพระสมเด็จพิมพ์นิยม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระสมเด็จในพิมพ์” ซึ่งเป็นพระสมเด็จที่นิยมเล่นหากัน ได้แก่

- ก. พระสมเด็จวัดระฆัง มีทั้งหมด 4 พิมพ์ คือ 1. พิมพ์ใหญ่ 2. พิมพ์ทรงเจดีย์ 3. พิมพ์ฐานแซม 4. พิมพ์เกศบัวตูม

1. พิมพ์ใหญ่

2. พิมพ์ทรงเจดีย์

3. พิมพ์ฐานแซม

4. พิมพ์เกศบัวตูม

ภาพที่ 1 (ลำดับ 1 - 4) แสดงพระสมเด็จวัดระฆังพิมพ์ใหญ่ พิมพ์ทรงเจดีย์ พิมพ์ฐานแซม และพิมพ์เกศบัวตูม
ที่มา: โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย [5]

- ข. พระสมเด็จวัดบางขุนพรหม มีทั้งหมด 10 พิมพ์ คือ 1. พิมพ์ใหญ่ 2. พิมพ์เจดีย์ 3. พิมพ์ฐานแซม 4. พิมพ์เกศบัวตูม 5. พิมพ์ปรกโพธิ์ 6. พิมพ์เส้นด้าย 7. พิมพ์ฐานคู่ 8. พิมพ์สังฆาฏิ 9. พิมพ์สังฆาฏิหูช้าง 9. พิมพ์อกรุขุเศียรบาตร

1. พิมพ์ใหญ่

2. พิมพ์เจดีย์

3. พิมพ์ฐานแซม

4. พิมพ์เกศบัวตูม

5. พิมพ์ปรกโพธิ์

6. พิมพ์เส้นด้าย

7. พิมพ์ฐานคู่

8. พิมพ์สังฆาฏิ

9. พิมพ์สังฆาฏิหูช้าง

10. พิมพ์อกรุขุเศียรบาตร

ภาพที่ 2 (ลำดับ 1 - 10) แสดงพระสมเด็จวัดบางขุนพรหมพิมพ์ใหญ่ พิมพ์เจดีย์ พิมพ์ฐานแซม พิมพ์เกศบัวตูม พิมพ์ปรกโพธิ์ พิมพ์เส้นด้าย พิมพ์ฐานคู่ พิมพ์สังฆาฏิ พิมพ์สังฆาฏิหูช้าง พิมพ์อกรุขุเศียรบาตร

ที่มา: โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย [5]

- ค. สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จ.อ่างทอง มีทั้งหมด 3 พิมพ์ คือ 1. พิมพ์นิยมฐานเจ็ดชั้น
2. พิมพ์ฐานหกชั้นนอกตัน 3. พิมพ์ฐานหกชั้นนอกตลอด

1. พิมพ์นิยมฐานเจ็ดชั้น

2. พิมพ์ฐานหกชั้นนอกตัน

3. พิมพ์ฐานหกชั้นนอกตลอด

ภาพที่ 3 (ลำดับ 1 - 3) แสดงพระสมเด็จวัดเกตไชโย พิมพ์นิยมฐานเจ็ดชั้น พิมพ์ฐานหกชั้นนอกตัน และพิมพ์ฐานหกชั้นนอกตลอด

ที่มา: โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย [5]

1.1.2 กลุ่มพระสมเด็จพิมพ์พิเศษ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระสมเด็จนอกพิมพ์” ซึ่งเป็นพระสมเด็จที่ไม่นิยมเล่นกันโดยทั่วไป มีเพียงบางกลุ่มเท่านั้น จะด้วยเหตุว่าเป็นของหายาก และมีจำนวนน้อย เช่น พิมพ์โกเชอร์ พิมพ์ทรงเทวดา พิมพ์ทรงเจดีย์ใหญ่ พิมพ์เจดีย์แหวกมาน พิมพ์ตะกั่วถ้ำชา เป็นต้น

1. พิมพ์โกเชอร์

2. พิมพ์ทรงเทวดา

3. พิมพ์ทรงเจดีย์ใหญ่

4. พิมพ์เจดีย์แหวกมาน

5. พิมพ์ตะกั่วถ้ำชา

ภาพที่ 4 (ลำดับ 1 - 5) แสดงพระสมเด็จกลุ่มพิมพ์พิเศษ พิมพ์โกเชอร์ พิมพ์ทรงเทวดา พิมพ์ทรงเจดีย์ใหญ่ พิมพ์เจดีย์แหวกมาน และพิมพ์ตะกั่วถ้ำชา

ที่มา: แฉล้ม โชติช่วง; และ มนัส ยอจันทร์ [2]

1.2 ชุดพิมพ์ทรงสามเหลี่ยม ได้แก่ พระสมเด็จพิมพ์พิเศษต่างๆ เช่น พิมพ์พิเศษหมอนขวาน พิมพ์พิเศษหน้าบัน เป็นต้น

1. พิมพ์พิเศษหมอนขวาน

2. พิมพ์พิเศษหน้าบัน

ภาพที่ 5 (1-2) แสดงพระสมเด็จชุดทรงสามเหลี่ยม พิมพ์พิเศษหมอนขวาน และพิมพ์พิเศษหน้าบัน

ที่มา: แฉล้ม โชติช่วง; และ มนัส ยอจันทร์ [2]

1.3 ชุดพิมพ์ทรงวงกลม ได้แก่ พระสมเด็จพิมพ์พิเศษเล็บมือ

ภาพที่ 6 แสดงพระสมเด็จชุดพิมพ์ทรงวงกลม พิมพ์พิเศษเล็บมือ
ที่มา: แฉล้ม โชติช่วง; และ มนัส ยอจันทร์ [2]

พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์มีลักษณะกายภาพทางศิลปะด้วยการมีคุณสมบัติตรงตามส่วนประกอบของการออกแบบ (Elements of Design) หลักการออกแบบ (Principles of Design) [6] และสุนทรียลักษณ์ของสกุลช่างพุทธศิลป์ [7] ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ

1. สุนทรียลักษณ์แห่งความงามตามหลักการศิลปะ พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) มีกรอบนอกเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทรงสูง ส่วนยอดมีลักษณะสอบเข้าและค่อยๆ ขยายกว้างลงมาที่ส่วนฐานตามคตินิยมของศิลปะไทย ที่ให้ความรู้สึกมั่นคงแข็งแรง ถัดจากกรอบนอกมีเส้นนูนรูปโค้งครึ่งวงรูปไข่รอบองค์พระจำนวน 1 เส้นจรดลงปลายเส้นนอนอันเป็นฐานรองรับ และโอบคลุมองค์พระทั้งหมดไว้จนก่อให้เกิดความเคลื่อนไหว (Dynamic) มีความงดงามและมีชีวิตชีวา

ภายในองค์พระพิมพ์มีการจัดวางองค์ประกอบแบบสมดุลซ้ายและขวาเท่ากัน (Symmetrical Balance) โดยมีรูปองค์พระในลักษณะนูนต่ำปางสมาธิเป็นองค์ประธาน จุดศูนย์กลางขององค์พระพิมพ์ ซึ่งถือเป็นส่วนที่เป็นจุดเด่น (Dominances) ที่เกิดขึ้นด้วยการเน้น (Emphasis) [8] องค์พระจึงมีลักษณะการเคลื่อนไหว (Movement) ที่นิ่ง (Static) และเป็นจุด (hot point) โดยช่วยขับเน้นให้ส่วนของลำตัวและพระอุระดูโดดเด่นขึ้นมากกว่าส่วนอื่นๆ

ในด้านของมิติพื้นด้านหน้าของพระสมเด็จเป็น 3 มิติ พื้นผิวนอกซุ้มครอบแก้วจะสูงกว่าพื้นผิวในซุ้มครอบแก้ว พื้นผิวในซุ้มครอบแก้วจะสูงกว่าพื้นผิวในชอกแขนรักแร้และชอกชั้นพระ พื้นผิวในชอกแขนรักแร้และชอกชั้นพระจะเป็นพื้นผิวที่มีระดับต่ำลึกที่สุด นอกจากนี้รายละเอียดของรูปองค์พระยังมีลายเส้นน้อย ทำให้ดูเรียบง่าย (Simplicity) อีกทั้งลายเส้นแนวนอนในส่วนของฐานที่เป็นชั้นๆ นั้นเป็นช่วงจังหวะ (Rhythm) ของการเคลื่อนไหวที่มีความซ้ำและต่อเนื่องกันเป็นระยะๆ ซึ่งเส้นในลักษณะนี้เป็นเส้นที่เป็นท่วงที่และลีลาที่ทำให้เกิดความรู้สึกที่มั่นคงสงบนิ่งในจิตใจให้แก่ผู้พบเห็น ผนวกกับพื้นผิว (Texture) นอกส่วนของรูปองค์พระนั้นมีร่องรอยของความเป็นธรรมชาติ อีกทั้งสีขององค์พระพิมพ์แนวเอิร์ธโทน (Earth Tone) หรือแนวธรรมชาติที่ให้ความรู้สึกเรียบง่ายสบายและผ่อนคลาย

2. สุนทรียลักษณ์แห่งความงามตามตำนานนักเล่นพระ แบ่งตามนักเล่นพระสมเด็จออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ

2.1 กลุ่มนักเล่นพระสมเด็จกระแสหลัก ความงามอันเป็นหัวใจหลักสำคัญในองค์พระสมเด็จ คือ การมีลักษณะของพิมพ์ทรงที่ถูกต้อง มีเนื้อหาพื้นผิวขององค์พระที่เป็นเนื้อปูนเปลือกหอยธรรมชาติ มองดูด้วยตาเปล่าจะแห้งผากแกร่ง แต่พอมองดูด้วยกล้องส่องพระจะดูนุ่มนวลซุ่มซ่าเหมือนมีชีวิตชีวา มีสีมวลสารที่มีลักษณะเป็นก้อน เม็ด ผง มองเห็น

เป็นจุดขาว จุดดำ จุดน้ำตาล จุดแดง จุดเขียว เป็นต้น มีรอยปริและร่องรอยของการตัดขอบ ลักษณะของผิวโดยทั่วไปผิวนอกสีเหลืองผิวด้านในจะสีขาว ส่วนผิวด้านหลังมีลักษณะขนหรือหลังกระดาน หากมีลักษณะของการแตกลายงามักจะแตกเฉพาะด้านหน้าเพราะเกิดจากการลงลัก นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับประสบการณ์ที่มีโอกาสได้เห็นและคลุกคลีอยู่กับพระสมเด็จที่เป็นองค์จริงอยู่บ่อยๆ เพราะจะทำให้เกิดทักษะของการแม่พิมพ์ทรง

2.2 กลุ่มนักเล่นพระสมเด็จกระแสรองให้ความสำคัญกับการแบ่งช่วงเวลาในการสร้างพระสมเด็จ ทั้งนี้มีข้อค้นพบว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้เริ่มสร้างพระสมเด็จตั้งแต่อายุ 23 - 85 ปี มีจำนวนทั้งสิ้น 73 ชนิด 249 พิมพ์สามารถจัดแบ่งตามช่วงเวลาและมีมือช่างที่ทำหน้าที่แกะแม่พิมพ์ถวายได้ดังนี้ [9]

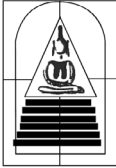
2.2.1 ยุคต้น พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ยุคนี้ถูกสร้างขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 ประมาณปี พ.ศ. 2352 - พ.ศ. 2393 มีอายุถึงปัจจุบัน 202 ปี ช่างผู้ทำหน้าที่ในการแกะพิมพ์เป็นช่างชาวบ้าน เช่น ช่างชาวบ้านหลังวัดระฆังระฆังหลวง วงศ์ช่างหล่อ ช่างท่าโบสถ์อยุธยา ช่างอ่างทอง และช่างต่อเรืออยู่บางขุนพรหมนอก ลักษณะของพระพิมพ์ยุคนี้เส้นขุ่มพระจะตื้นคุดไปมาไม่เสมอกันฐานพระมีลักษณะเหมือนชั้นบันได องค์พระตั้งเอนเอียง เส้นกรอบของแม่พิมพ์ไม่ปรากฏ ไม่ยึดตามแบบอย่างพุทธศิลป์สมัยใดเลย

2.2.2 ยุคกลาง พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ยุคนี้ถูกสร้างขึ้นในต้นรัชกาลที่ 4 มาถึงปลายรัชกาลที่ 4 ประมาณปี พ.ศ. 2393 - พ.ศ. 2407 มีอายุถึงปัจจุบัน 161 ปี โดยมีช่างสิบหมู่ หลวงสิทธิ์ นายเจิมและนายจอน วงศ์ช่างหล่อ ช่างตักแต่งในวังหลวงเป็นผู้แกะพิมพ์ถวาย มีเส้นขุ่มพระกลมเรียบเสมอกันเปรียบได้กับเส้นขนมจีน ฐานพระชั้นกลาง

มีลักษณะเหมือนรางระนาดเอก องค์พระยึดแบบพุทธศิลป์สมัยสุโขทัยตอนต้นหรือเชียงแสนหน้ารูปไข่ แขนเรียวยาวโค้ง หน้าตักหรือแข้งจะเล็ก ออกใหญ่ เอวเล็กคอด

3. ยุคปลาย พระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ยุคนี้ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องคาบเกี่ยวมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ประมาณปี พ.ศ. 2407 - พ.ศ. 2415 อายุถึงปัจจุบัน 147 ปี ฝีมือช่างหลวงโดยเฉพาะหลวงวิจิตรถนอมที่ถือว่าเป็นผู้ที่แกะพิมพ์พระสมเด็จถวายเป็นพิมพ์ที่สวยงามที่สุด ซึ่งมีทั้งหมด 8 พิมพ์เท่านั้น ลักษณะของพระพิมพ์ยุคนี้เส้นขุ่มพระใหญ่คล้ายลำห้วยผ่าซีกคว่ำ ฐานพระชั้นกลางมีลักษณะคล้ายคมขวานฐานสิงห์ องค์พระคมชัดลึก มีพุทธศิลป์ตามแบบฝีมือช่างเลียนแบบพระพุทธรูปสมัยต่างๆ เส้นกรอบแม่พิมพ์ด้านซ้ายของพระมีเส้นลากมาจรดขุ่มตรงกลางแขน ส่วนด้านขวาของพระจะมีเส้นลากจากบนมาจรดขอบขุ่มตรงฐานซ้ายล่าง พระพิมพ์ยุคนี้ทั้งสวยและงามเป็นที่ต้องการของนักสะสมพระ

ตารางที่ 2 ความหมายของรูปลักษณะและสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ในพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)

ลวดลาย	ลักษณะ	ความหมาย
	พระสมเด็จพิมพ์ทรงประเภทสี่เหลี่ยมที่มีพระประธานปางสมาธิ เช่น พิมพ์ทรงประธาน พิมพ์ทรงเจดีย์	พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ด้วยไตรสิกขา คือ สมาธิ ปัญญาเพื่อการพ้นทุกข์ ด้วยอริยสัจ 4 อันมีอุตมคติเพื่อ “พระนิพพาน”
	พระสมเด็จพิมพ์ทรงประเภทสี่เหลี่ยมที่มีพระประธานปางสมาธิ ใต้ต้นโพธิ์ เช่น พิมพ์ทรงปรกโพธิ์	พระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิ ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์บัลลังก์ด้วยไตรสิกขา คือ สมาธิ ปัญญา อันมีอุตมคติเพื่อ “ความหลุดพ้น”
	พระสมเด็จพิมพ์ทรงประเภทสี่เหลี่ยมที่มีพระประธานปางบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมารกาย เช่น พระสมเด็จเศกไชโย พิมพ์ 5 6 7 และ 9 ชั้น	พระพุทธเจ้าในขณะที่บำเพ็ญทุกรกิริยา อันมีอุตมคติหาหนทางการตรัสรู้เพื่อ “การพ้นทุกข์” ด้วยพระธรรม 5, สาราณียธรรม 6, อปริหานิยธรรม 7 และโลกุตตรธรรม 9

3. ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของผู้คนที่นิยมพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ผู้คนที่นิยมพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้มีความเข้าใจในความหมายต่อพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

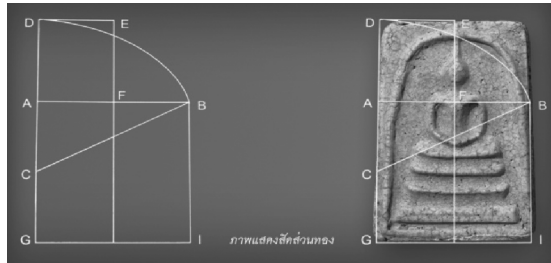
3.1 ความหมายที่เกิดจากนักนิยมสะสมพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) หมายถึง ของมีค่าที่แสดงถึงปางหนึ่งในพุทธประวัติ มีราคาซื้อขายและมีมหาชนรองรับ

3.2 ความหมายที่เกิดจากพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส หมายถึง เป็นตัวแทนของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และเป็นเครื่องสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป

สรุปและอภิปรายผล

ผู้วิจัยมีประเด็นในการสรุปและอภิปรายผลดังต่อไปนี้

1. ลักษณะกายภาพทางศิลปะของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ถือได้ว่าเป็นศิลปะที่ครองความงดงามได้ในทุกยุคทุกสมัย ทั้งนี้เนื่องจากมีคุณสมบัติตรงตามหลักสัดส่วนทองในลักษณะสี่เหลี่ยมผืนผ้า (Golden Means Rectangle) หรือโกลเดนเซกชัน (Golden Section) ที่มีสัดส่วน 1: 1.618 อันเป็นสัดส่วนที่เหมาะสมก่อให้เกิดความงามตามอุดมคติในสมัยคลาสสิกของกรีก

ภาพที่ 7 การนำสัดส่วนของมาวิเคราะห์พุทธลักษณะของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (โต พรหมรังสี)
ที่มา: ธรรมนูญ ลิขิตภากุล [10]

2. ความหมายของรูปลักษณะ และสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ในพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (โต พรหมรังสี) ผลจากการศึกษาสรุปได้ว่า ความหมายของพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในพระไตรปิฎกและหลักการปฏิบัติธรรมต่างๆ ที่สำคัญในพระพุทธศาสนา อันได้แก่ หลักอริยสัจ 4 ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค หลักบุญกิริยาวัตถุ หลักไตรสิกขา คาถาชินบัญชร และปฏิปทาที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (โต พรหมรังสี) อันเป็นแนวทางแห่งพุทธศาสนา อันเป็นการสอดคล้องกับ จี ศรีนิวาสัน [11] ที่ได้กล่าวว่าการดูศิลปะนั้นอาจจะเกิดความประทับใจทั้งในทางรูปทรงและในความหมายของศิลปะไปพร้อมกัน และในความเป็นจริงแล้วในการดูศิลปะนั้น หากมีความรู้เกี่ยวกับวัตถุประสงค์หรือความหมายของศิลปะนั้นตามที่ศิลปะต้องการแสดงออกมาเป็นอย่างดีด้วย ก็ยิ่งจะทำให้เราเกิดความรู้สึกประทับใจต่อศิลปะชิ้นนั้นมากยิ่งขึ้น

3. ความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของผู้คนที่นิยมพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (โต พรหมรังสี) จากการศึกษาทำให้ได้ข้อค้นพบว่า เพราะพระสมเด็จได้กลายเป็นสิ่งที่คนแสวงหาเนื่องด้วยประวัติและบุคลิกภาพของสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (โต พรหมรังสี) ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นสำคัญ จนเป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาและไสยศาสตร์

พระสมเด็จจึงเป็นพระเครื่องในฐานะเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนชื่นชอบ ทั้งนักนิยมและสะสมพระสมเด็จได้ระบุความหมายว่าเป็นของมีค่าที่แสดงถึงปางหนึ่งในพุทธประวัติ มีราคาซื้อขายและมีมหาชนรองรับ ส่วนพระภิกษุสงฆ์และฆราวาสได้ให้ความหมายว่าเป็นตัวแทนของสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (โต พรหมรังสี) และเป็นเครื่องสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป

ทั้งนี้ผลการศึกษสามารถอภิปรายได้ใน 3 ประเด็นด้วยกันคือ ประเด็นแนวคิดสัญลักษณ์วิทยา (Semiology) ในฐานะสัญลักษณ์แห่งศิลปะมาถอดรหัสพระสมเด็จ เมื่อเป็นวัตถุทางพุทธศิลป์ถูกมีความหมายเพื่อถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเมื่อถูกนำไปเข้าพิธีปลุกเสกกันกลายเป็นพระเครื่องที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ในทางศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนชื่นชอบ ซึ่งทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับแนวคิดระบบความเชื่อและหลักเศรษฐศาสตร์อุปสงค์และอุปทานของสังคมไทยอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษาในเรื่องนัยสัญลักษณ์พระเครื่องในชุดเบญจภาคี: การถอดรหัสทางพุทธศิลป์และความหมายทางสังคมวัฒนธรรม ทั้งนี้เนื่องจากพระเครื่องในชุดเบญจภาคีเป็นที่นิยม หากได้รับการศึกษาซึ่งผลการศึกษาจะเปรียบเสมือนการถ่ายทอดความหมายเกี่ยวกับพุทธปรัชญาหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กับพุทธศาสนิกชนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง

2. การเกิดขึ้นของพุทธพาณิชย์เป็นเหตุให้ควรที่จะศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับพุทธศาสนิกชนที่มีความเข้าใจต่อแนวคิดทางสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องอย่างไร และมีผลต่อศิลปวัฒนธรรมไทยอย่างไร

การนำผลการวิจัยไปใช้

1. ภาครัฐ ได้แก่ กรมการศาสนา สภาการศึกษาและวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม สามารถนำองค์ความรู้สำหรับประกอบการวางแผนการเผยแพร่รณรงค์ความรู้ความเข้าใจในเรื่องวัตถุมงคลในสังคมไทย

2. ภาคเอกชน ได้แก่ มูลนิธิ องค์กร ชมรม ที่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สามารถ

นำองค์ความรู้เพื่อการจัดกิจกรรมในเชิงสร้างสรรค์ เช่น การผลิตตำรา การจัดชุดนิทรรศการ

3. ภาคประชาชน ได้แก่ พุทธศาสนิกชน เข้าใจในความหมายของสัญลักษณ์และลักษณะกายภาพทางศิลปะที่ปรากฏในพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (โต พรหมรังสี) และได้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากความนิยมพระพิมพ์สกุลสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (โต พรหมรังสี) ด้วยเหตุผลทางพุทธานุภาพและพุทธพาณิชย์ มาเป็นพุทธธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นประโยชน์สำหรับการดำรงชีวิต

เอกสารอ้างอิง

- [1] บุศราคม; และ ประชุม กาญจนวัฒน์. (2513). พระเครื่องเรื่องของคลัง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สัตยการพิมพ์.
- [2] แฉล้ม โชติช่วง; และ มนัส ยอจันทร์. (2534). สมเด็จโต. กรุงเทพฯ: สยามศิลป์การพิมพ์.
- [3] วิเทศกรณี. (2513). พระเครื่องและของคลัง. กรุงเทพฯ: ประเสริฐการพิมพ์.
- [4] ชาย โพธิ์สิตา. (2547). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- [5] โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย. (2542). เบญจภาคี. กรุงเทพฯ: สดาร์ปรินทร์.
- [6] วิรุณ ตั้งเจริญ. (2526). หลักการออกแบบ. กรุงเทพฯ: สันติศิริการพิมพ์.
- [7] จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (2554, 12 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์โดย ศิริวรรณ วิบูลย์มา ที่ราชบัณฑิตยสถาน กรุงเทพฯ.
- [8] ตรียมปวาย. (2507). พระเครื่องขุ ประยุกต์. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา
- [9] พน นิลผึ้ง. (2550). บรรณานุกรม ที่เด็ดพระสมเด็จ. กรุงเทพฯ: ด่านสุทธการพิมพ์
- [10] ณัฐนนต์ สิปปภากุล. (2553). พระสมเด็จวัดระฆัง: มุมมองทางด้านวิชาการ. สืบค้นเมื่อ 1 ธันวาคม 2553, จาก <http://www.benjaamulet.com>
- [11] จี ศรีนิวาสน. (2545). สุนทรียศาสตร์ปัญหาและทฤษฎีเกี่ยวกับความงามและศิลปะ. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย สุชาวัน พลอยชุม. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย.